

Fixed assets: recognition and reflection in accounting and tax accounting

Manshuk Dosmanbetova^{1*}

¹Caspian University, Almaty, Kazakhstan

Abstract

Fixed assets (FAS) occupy the central place in the asset structure of any company, as they provide the main activity of the organization. The quality of financial statements depends on the accuracy of the assessment and recognition of the FA in tax and accounting, as well as affecting the financial result and management decision-making. The purpose of the study is to analyze and disclose the theoretical and practical aspects of the recognition and reflection of FA in accounting, in order to develop proposals for improving accounting methodology and harmonization of reporting in the Republic of Kazakhstan. To achieve the objectives of the study, the methods of legal and comparative analysis, logical construction, systematization and generalization were applied. The study revealed differences in approaches to the recognition of FA in accounting. Based on the results of the study, the following key results were identified: differences in the recognition of financial assets in accounting, depreciation methods, the need to unify approaches to write-off and disposal of assets, and the impact on financial results. Additionally, the article reveals the essence of the concept of FA for accounting purposes. Recommendations are given on improving the effectiveness of FA accounting development. However, there are many unresolved issues, especially regarding the depreciation of assets and their impact on the financial performance of the organisation. Finding relevant practical solutions is necessary, as is the introduction of new innovative tools. Therefore, the continuation of scientific research in this direction will allow us to deepen our understanding of the features of FA accounting.

Keywords: social development, accounting, tax accounting, long-term assets, intangible assets, fixed assets, depreciation

Негізгі құралдар: бухгалтерлік және салықтық есепте тану және көрсету

Досманбетова М.С.^{1*}

¹*Каспий университеті, Алматы, Қазақстан*

Түйін

Негізгі құралдар (ОЖ) кез-келген компанияның активтерінің құрылымында басты орын алады, өйткені олар ұйымның негізгі қызметін қамтамасыз етеді. Қаржылық есептіліктің сапасы фа-ны салық және бухгалтерлік есепте бағалау мен танудың дәлдігіне байланысты, сонымен қатар қаржылық нәтижеге және басқару шешімдерін қабылдауға әсер етеді. Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есеп әдіснамасын жетілдіру және есептілікті үйлестіру бойынша ұсыныстар әзірлеу мақсатында ФА-ны бухгалтерлік есепте тану мен көрсетудің теориялық және практикалық аспектілерін талдау және ашу болып табылады. Зерттеу мақсаттарына жету үшін құқықтық және салыстырмалы талдау, логикалық құру, жүйелеу және жалпылау әдістері қолданылды. Зерттеу барысында бухгалтерлік есепте ФА тану тәсілдеріндегі айырмашылықтар анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша келесі негізгі нәтижелер анықталды: бухгалтерлік есепте қаржылық активтерді танудағы айырмашылықтар; амортизация әдістері; активтерді есептен шығару және шығару тәсілдерін біріздендіру қажеттілігі; қаржылық нәтижелерге әсері. Сонымен қатар, мақалада бухгалтерлік есеп мақсаттары үшін ФА тұжырымдамасының мәні ашылады. ФА бухгалтерлік есепті әзірлеу тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар беріледі. Алайда, көптеген шешілмеген мәселелер қалады, әсіресе активтердің тозуы, олардың құнсыздануы және ұйымның қаржылық көрсеткіштеріне әсері, сондай-ақ тиісті практикалық шешімдерді іздеу, жаңа инновациялық құралдарды енгізу қажеттілігі. Сондықтан осы бағыттағы ғылыми зерттеулерді жалғастыру бізге ФА бухгалтерлік есептің ерекшеліктері туралы түсінігімізді тереңдетуге мүмкіндік береді.

Кілттік сөздері: әлеуметтік даму, бухгалтерлік есеп, салық есебі, ұзақ мерзімді активтер, материалдық емес активтер, негізгі құралдар, амортизация

Фиксированные активы: признание и отражение в бухгалтерском и налоговом учете

Досманбетова М.С.^{1*}

¹Каспийский университет, Алматы, Казахстан

Аннотация

В структуре активов любой компании фиксированные активы (ФА) занимают главное место, так как обеспечивают основную деятельность организации. Качество финансовой отчетности зависит от точности оценки и признания ФА в налоговом и бухгалтерском учете, а также влияют на финансовый результат и принятие управленческих решений. Цель исследования проанализировать и раскрыть теоретические, практические аспекты признания и отражения ФА в учете, с целью разработки предложений по улучшению учетной методологии и гармонизации отчетности в РК. Для достижения целей изучения применены методы правового и сравнительного анализа, логического построения, систематизации и обобщения. В процессе исследования выявлены различия в подходах к признанию ФА в учете. По итогам исследования были выявлены следующие ключевые результаты: различия в признании ФА в учете; методы амортизации; необходимость унификации подходов списание и выбытие активов; влияние на финансовые результаты. Дополнительно в статье раскрыта сущность понятия ФА для целей учета. Даны рекомендации по совершенствованию эффективности развития учета ФА. Однако есть множество нерешенных вопросов, особенно в части обесценения активов, их амортизации и влияния на финансовые показатели организации и необходимостью поиска актуальных практических решений, внедрение новых инновационных инструментов. Поэтому продолжение научных изысканий в этом направлении позволит углубить понимание особенностей учета ФА.

Ключевые слова: социальное развитие, бухгалтерский учет, налоговый учет, долгосрочные активы, нематериальные активы, фиксированные активы, амортизация

Kіріспе

Тіркелген активтер көптеген кәсіпорындардың қызметінде шешуші рөл атқарады, бұл олардың материалдық ресурстарының едәуір бөлігін алады. Бухгалтерлік есепте осы активтерді тиімді басқару және дұрыс көрсету қаржылық есептіліктің дәлдігін қамтамасыз етудің маңызды аспектісі болып табылады, бұл өз кезегінде компанияның қаржылық жағдайына және оның инвестиция тарту қабілетіне әсер етеді. Екінші жағынан, тіркелген активтердің салықтық есебі компаниялар үшін де үлкен маңызға ие, өйткені кәсіпорынның салық жүктемесі салық жеңілдіктері мен амортизациялық механизмдердің дұрыс қолданылуына байланысты.

Тіркелген активтерді есепке алудың қарапайымдылығына қарамастан, оларды тану, бағалау, амортизация және шығару процесі өте күрделі болуы мүмкін. Негізгі құралдар көптеген кәсіпорындардың қызметінде басты рөл атқарады, олар материалдық активтердің елеулі бөлігін құрайды. Осы активтерді тиімді басқару және бухгалтерлік есепте дұрыс көрсету қаржылық есептіліктің дәлдігіне кепілдік беретін маңызды фактор болып табылады, ал бұл өз кезегінде компанияның қаржылық жағдайына және инвестиция тарту қабілетіне әсер етеді. Екінші жағынан, тіркелген активтердің салықтық есебі компаниялар үшін де үлкен маңызға ие, өйткені кәсіпорынның салық жүктемесі салық жеңілдіктері мен амортизациялық механизмдердің дұрыс қолданылуына байланысты [1]. Тіркелген активтердің бухгалтерлік және салықтық есебіндегі айырмашылықтар көбінесе есеп берудегі сәйкессіздіктерге әкеледі, бұл бухгалтерлер мен қаржы мамандарының ерекше назарын қажет етеді.

Осы мақаланың шеңберінде бухгалтерлік және салықтық есепте тіркелген активтерді тану мен көрсетудің негізгі аспектілері, осы екі тәсілдің арасындағы айырмашылықтарды талдау, сондай-ақ компаниялардың қаржылық нәтижелеріне әсер ететін негізгі факторларды анықтау қаралатын болады.

Қазақстанда, басқа елдердегідей, тіркелген активтерді есепке алу осы активтерді тиімді басқаруды қиындататын және компаниялардың қаржылық нәтижелеріне теріс әсер етуі мүмкін бірқатар проблемаларға тап болады. Қазақстанда тіркелген активтерді есепке алудың негізгі проблемалары мынадай аспектілерді қамтиды: бухгалтерлік және салықтық есепке алу арасындағы айырмашылықтар; активтерді бағалау проблемалары; Активтердің құнсыздануы; есепке алуды автоматтандырудың төмен деңгейі; активтерді түгендеу проблемалары; активтерді жиі қайта бағалау қажеттілігі.

Қазақстандағы тіркелген активтерді есепке алу проблемалары есепке алу жүйесінің жетілмегендігімен, бағалау мен құнсызданудың күрделілігімен, сондай-ақ бухгалтерлік және салықтық есепке алу арасындағы айырмашылықтармен байланысты. Бұл мәселелерді шешу нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруді және автоматтандырылған есеп жүйелерін енгізуді қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

Тіркелген активтерді есепке алуды зерттеудің өзектілігі кәсіпорындардың қаржылық көрсеткіштерін басқарудың қазіргі тәжірибесіне әсер ететін бірнеше

негізгі факторларға байланысты: халықаралық және Ұлттық бухгалтерлік есеп стандарттарының өзгеруі; бухгалтерлік есеп пен салықтық есеп арасындағы алшақтық; бизнесті бағалаудағы және инвестициялық тартымдылықтағы тіркелген активтердің рөлі; активтердің құнсыздануына назар аударуды арттыру; салық жүктемесін оңтайландыру.

Осылайша, зерттеудің өзектілігі тіркелген активтерді есепке алу мәселелерін терең пысықтау, бухгалтерлік есеп пен салықтық есепке алу арасындағы айырмашылықтарды анықтау, сондай-ақ олардың қаржы мен инвестициялық шешімдерді басқаруға әсері қажеттілігіне байланысты.

Әдебиетке шолу

Тіркелген активтер Қазақстан кәсіпорындарының бухгалтерлік есебінде және қаржылық басқаруында маңызды орын алады. Олар өндірістік қызметті жүзеге асыру және стратегиялық мақсаттарға жету үшін қажетті ұзақ мерзімді ресурстарды білдіреді. Бұл әдеби шолуда қазақстандық авторлардың жұмыстарына баса назар аударып отырып, тіркелген активтердің негізгі аспектілері, олардың жіктелуі, бағалануы, амортизациясы және қаржылық нәтижелерге әсері қарастырылады.

Ж. Нұржанова (2021) өз жұмысында негізгі құралдарды есептен шығаруды, жоюды және сатуды қоса алғанда, олардың шығу процестерін зерттейді. Ол активтердің шығуы кезіндегі шығындарды және олардың кәсіпорынның қаржылық нәтижелеріне әсерін есепке алудың маңыздылығын атап көрсетеді, сондай-ақ Қазақстандағы осы процесті реттейтін құқықтық аспектілерді талдайды [2]. А. С. Қалдаярова (2022) негізгі құралдарды есепке алуға байланысты салық салудың негізгі аспектілерін қарастырады. Автор тіркелген активтердің әртүрлі санаттарын, оларды бағалау және амортизациялау әдістерін, сондай-ақ сатып алу, пайдалану және шығу кезіндегі салық салдарын талдайды. А. С. Қалдаярова заңнаманы сақтаудың және бухгалтерлік және салықтық есепте операцияларды дұрыс көрсетудің маңыздылығын атап көрсетеді, бұл салық тәуекелдерін барынша азайтуға және Қазақстанның өзгермелі салық заңнамасы жағдайында кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [3].

П. Абрамовтың (2025) мақаласында өз мақаласында тіркелген активтердің анықтамасы мен олардың жіктелуін қарастырады. Автор салық есебінде амортизацияны есептеу мен бағалауды анықтаудың нормативтік-құқықтық аспектілері мен дұрыстығын сақтау қажет екенін атап өтеді. Қаржылық тәуекелдерді азайту және салық міндеттемелерін тиімді басқару үшін негізгі құралдардың салықтық есебін дұрыс жүргізу қажет. Автор активтерді тану, бағалау және амортизациялау ережелерін, сондай-ақ заңнаманы сақтауға және Қазақстандағы кәсіпорынның салық міндеттемелерін оңтайландыруға ықпал ететін салықтық есептіліктегі операцияларды дұрыс көрсетудің маңыздылығын қарастырады [4].

Зерттеуде А. А. Светлакова (2022) негізгі құралдарды есепке алуға байланысты салық салудың негізгі аспектілерін талдайды. Автор активтерді тану, бағалау және амортизациялау ережелерін, сондай-ақ заңнаманы сақтауға және

Қазақстандағы кәсіпорынның салық міндеттемелерін оңтайландыруға ықпал ететін салықтық есептіліктегі операцияларды дұрыс көрсетудің маңыздылығын қарастырады [5].

Р. Серикова «Тіркелген активтерді есепке алуды қалай жүргізу керек» (2025) мақаласында бухгалтериядағы тіркелген активтерді есепке алудың негізгі принциптері мен әдістерін қарастырады. Автор негізгі құралдарды дұрыс танудың, бағалаудың және амортизациялаудың маңыздылығына, сондай-ақ олармен операциялардың егжей-тегжейлі есебін жүргізу қажеттілігіне назар аударады. Серикова Р., сондай-ақ есеп саясатының ашықтығын және ҚР заңнамасының талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету үшін практикалық ұсыныстар береді [6].

Тіркелген активтер Қазақстандағы компаниялардың тұрақты дамуы үшін маңызды элемент болып табылады. Қазақстандық авторлардың жұмыстары тіркелген активтерді дұрыс жіктеудің, бағалаудың және амортизациялаудың маңыздылығын, сондай-ақ олардың қаржылық нәтижелерге әсерін атап көрсетеді. Үнемі өзгеріп отыратын экономикалық ортада кәсіпорындар бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізу үшін тұрақты активтерді басқарудың заманауи тәсілдерін қолдануы керек.

Cui (2025) *Annals of Operations Research* журналында жарияланған жұмыста бухгалтерлік көрсеткіштерді пайдалана отырып, деректер қабығын талдау әдісін (data Envelopment Analysis, DEA) қолданудың әдіснамалық талдауы ұсынылады, олардың арасында тіркелген активтер (property, Plant and Equipment, PPE) негізгі кіріс факторы болып табылады. Авторлар DEA моделіне PPE тіркелгі деректерін қосу кәсіпорындардың өнімділігі мен өнімділігін, әсіресе капиталды көп қажет ететін салаларда дәлірек бағалауға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Зерттеу эмпирикалық дәлелдерге сүйенеді және тарихи құнды және әділ құнды бағалауды қоса алғанда, капиталды өлшеудің әртүрлі нұсқаларын пайдаланған кезде DEA нәтижелерін салыстырады. Бұл тәсіл тұрақты активтерді бухгалтерлік бағалаудың эконометрикалық тиімділікті талдау нәтижелеріне қалай әсер ететінін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және кейінгі аналитикалық қорытындылар үшін есептілікте PPE дұрыс көрсетілуінің маңыздылығын көрсетеді. [7].

Vitkova, Korytarova және Kocourkova (2025) *Water* журналындағы басылымында инфрақұрылымдық активтердің болжамды амортизациясының сату кірістілігіне әсерін зерттейді. Авторлар амортизацияның әдістері мен параметрлерін таңдау, атап айтқанда, пайдалы қызмет мерзімдері мен амортизациялық аударымдардың нормаларын анықтау — кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін айтарлықтай өзгерте алатындығына назар аударады. Әр түрлі сценарийлерді модельдеу негізінде олар амортизациялық аударымдарды асыра немесе төмендету өнімділіктің негізгі көрсеткіштерін жақсартуы да, нашарлатуы да, салық жүктемесіне әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Жұмыс бухгалтерлік және салықтық есепте амортизацияны бағалауға келісілген тәсілдің қажеттілігін көрсетеді [8].

Осылайша, әдеби шолу тұрақты активтерді есепке алуды зерттеу өзекті тақырып екенін көрсетеді. Қолданыстағы жұмыстар қаржылық есептілік пен салық есебінің дәлдігін қамтамасыз ету үшін активтерді дұрыс тану, бағалау және құнсызданудың маңыздылығын көрсетеді. Бухгалтерлік есепті Автоматтандыру

және ХҚЕС-ті тиімді бейімдеу үшін ФА-ны есепке алу мәселелерін анықтау және жою қажет. Осы мәселелерді зерттеу бухгалтерлік есеп пен салықтық есеп арасындағы сәйкессіздік қаупін едәуір төмендетіп, Есептіліктің ашықтығын арттыруы мүмкін.

Зерттеу әдістері

Есептіліктегі мәселені шешу үшін және ФА есебін зерттеу мен талдауда ғылыми әдістерді қолдану сенімді және объективті мәліметтер алу үшін қажет.

Теориялық талдау әдісі ҚЕХС және ҚР ұлттық заңнамасының талаптарын салыстыру және түсіну үшін қажет. Бұл тәсіл ҚР заңнамалық базасының ерекшеліктерін ескере отырып, проблемалық аймақтарды және тіркелген активтерді есепке алу бойынша сәйкессіздіктерді әзірлеуге, анықтауға мүмкіндік береді. Тіркелген активтерді есепке алудың негізгі аспектілері, соның ішінде оларды тану, бағалау, амортизация және құнсыздану туралы әдебиеттерге шолу жасалды. Бұл әдіс халықаралық ұйымдардың ғылыми мақалаларында, оқулықтарында және есептерінде қамтылған ақпаратты жүйелеуге және қорытындылауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы талдау әдісі: бұл әдіс активтерді есепке алу мақсаттары үшін негізгі құрал ретінде тануға және салыстыруға бағытталған. ҚЕХС және Қазақстанның ұлттық бухгалтерлік есеп стандарттарында көзделген тәсілдер, сондай-ақ негізгі құралдарды есепке алуды реттейтін салық заңнамасының нормалары салыстырылды. Бұл әдіс активтерді бағалау, амортизациялау және есептен шығару процедураларындағы негізгі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді, бұл есепті біріздендірудің проблемалары мен перспективалары туралы қорытынды жасау үшін маңызды.

Эмпирикалық талдау әдісі: зерттеудің теориялық тұжырымдарын растау үшін қазақстандық компаниялардың мысалында тіркелген активтерді есепке алу практикасына эмпирикалық талдау жүргізілді. Активтерді есепке алу талаптары іс жүзінде қалай жүзеге асырылатынын және компаниялардың оларды бухгалтерлік есеп пен салық есебінде көрсетуде қандай қиындықтар туындайтынын анықтау үшін экономиканың әртүрлі салаларындағы бірнеше кәсіпорындардың қаржылық есептері зерттелді. Активтерді қайта бағалауға, олардың амортизациясына және құнсыздану сынақтарын жүргізуге байланысты проблемаларды анықтауға ерекше назар аударылды.

Осылайша, қолданылған зерттеу әдістері тіркелген активтерді есепке алу практикасына кешенді талдау жүргізуге, негізгі проблемаларды анықтауға және оларды шешу бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік берді. Нормативтік базаның теориялық талдауы қазақстандық компаниялардағы есепке алудың нақты тәжірибелерін эмпирикалық зерттеумен толықтырылды, бұл алынған нәтижелердің объективтілігі мен практикалық маңыздылығын қамтамасыз етті.

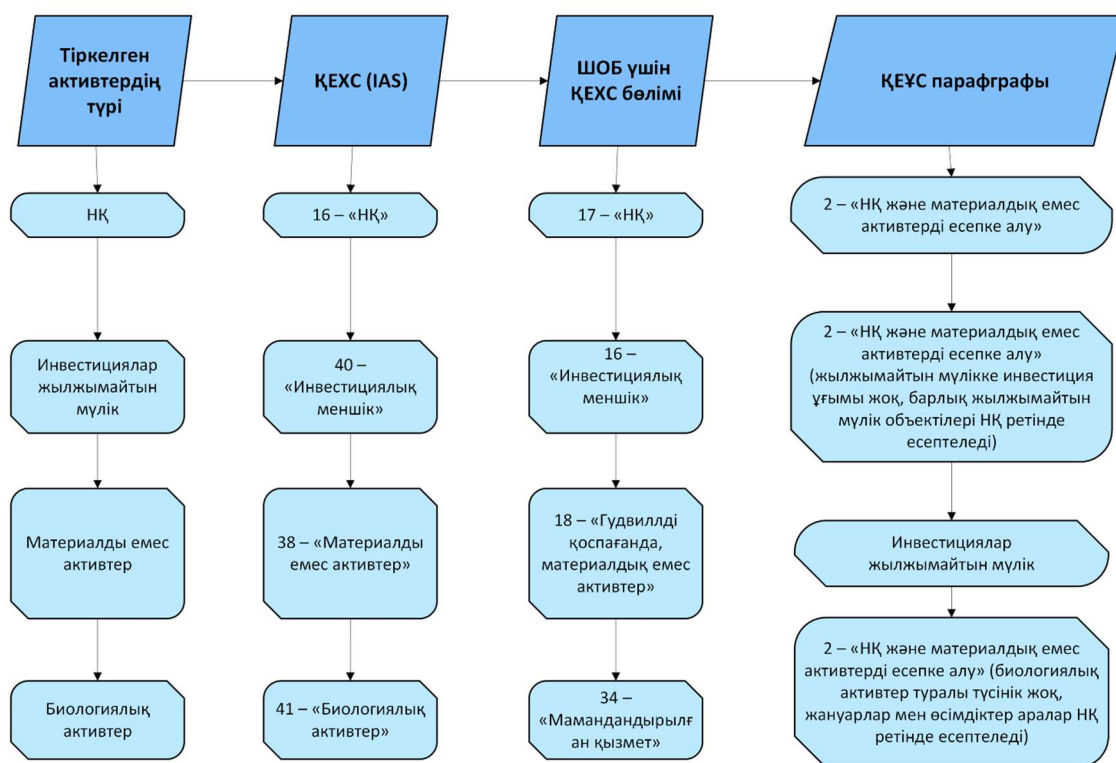
Нәтижелер мен талқылаулар

Тіркелген активтердің бухгалтерлік және салықтық есебін зерттеу бірнеше маңызды аспектілерге бөлуге болатын бірқатар маңызды нәтижелерді анықтады. Бұл нәтижелер қолданыстағы есепке алу тәсілдерінің жағымды жақтарын да, шешуді қажет ететін анықталған мәселелерді де көрсетеді.

2000 жылы ҰКРК-да алғаш рет "тіркелген активтер" ұғымы пайда болды. Бұл компания өз қызметінде пайдаланатын активтер. Сондай-ақ, ҚР заңнамасында активтерді әділ құн бойынша қайта бағалау әдістері белгіленген. Компанияның балансында барлық активтер нақты құны бойынша көрсетіледі.[9].

Есепке алуды жүзеге асыратын ҚР кәсіпкерлік субъектілері ҚР заңнамасын, ҚЕХС, ҚЕХС және т. б. сақтауға міндетті. 16 "НҚ" ХҚЕС (IAS) сәйкес НҚ объектілерін түрлері бойынша жіктеуді ұйымдар оларды пайдалану ерекшелігін ескере отырып дербес жүргізеді [10].

1-суретте олардың түрлері бойынша тіркелген активтердің бухгалтерлік есебі қандай стандарттармен (стандарттардың бөлімдері/параграфтары) реттелетіні көрсетілген.

Сурет 1. Тіркелген активтердің түрлері

Ескерту: дереккөз [10]

Бухгалтерлік есепте (ҚЕХС немесе ҚЕХС бойынша) ФА жіктемесі активтің мақсаты мен экономикалық мәні негізінде құрылады. Мұнда активтер сыныптарға топтастырылған — жер, жабдық, көлік, машиналар, ғимарат және т.б. — оларды бірыңғай принциптер бойынша есептілікте көрсету үшін. Компания амортизация

әдісін және фа-ны пайдалы пайдалану мерзімін өзіндік құнын, пайдалану сипатын және нақты пайдалану мерзімін қайта бағалау негізінде дербес белгілейді.

Салық есебінде ФА жіктемесі амортизацияның белгіленген нормалары бар амортизациялық топтарды анықтауға бағытталған. Амортизация әдістері шектеулі (әдетте сызықтық әдіс қолданылады) және Фа құнын қайта бағалау ескерілмейді. Фа СТС есептеу үшін оларды пайдалану ерекшеліктері мен түрлері бойынша топтастырылған. Нәтижесінде, бухгалтерлік есепте фа классификациясы активтердің әділ құнына және экономикалық мәннің сенімді көрінісіне баса назар аударады. ФА салық есебінде салық салу мақсатында амортизацияны есептеуге баса назар аударылады.

Тіркелген активтер: бухгалтерлік және салықтық есепте тану және көрсету

ҚР ҰК 266-бабына сәйкес ФА бұл ҚЕХС және ҚР Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнамасының талаптарына сәйкес салық төлеушінің бухгалтерлік есебіне түскен кезде ескерілген және есепті және болашақ кезеңдерде табыс алуға бағытталған қызметте пайдалануға арналған жылжымайтын мүлікке, материалдық емес және биологиялық активтерге салынған негізгі құралдар, инвестициялар [9].

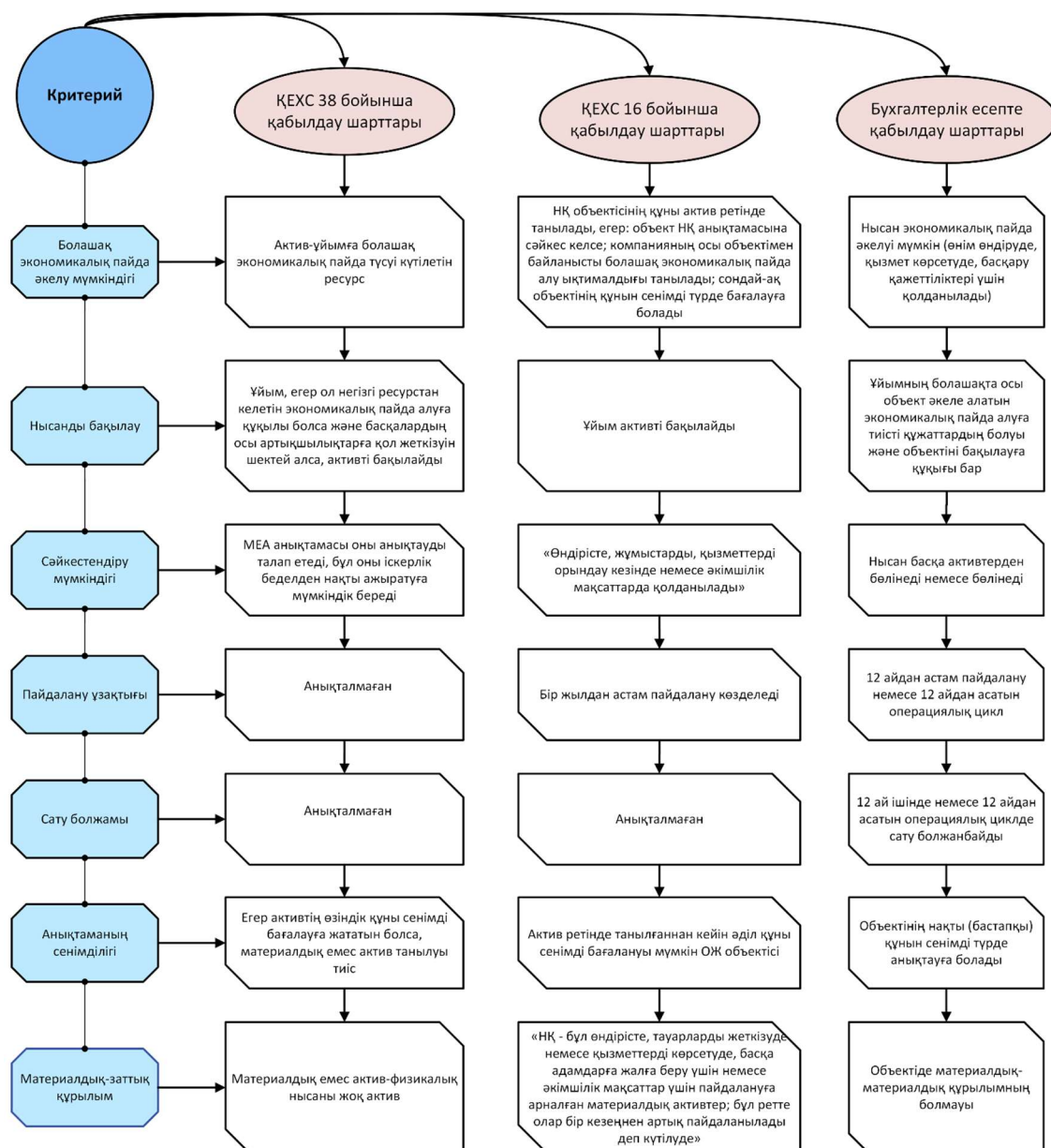
ХҚЕС (IAS) 38 материалдық емес активтерді олардың сипаты мен компания қызметінде пайдалану тәсіліне байланысты сыныптар бойынша келесі топтастыруды ұсынады. Бұл тізім ақпаратты ашу тарауындағы мысал үшін стандартта берілген. Қаржылық есептілікті пайдаланушыларды ең қолайлы ақпаратпен қамтамасыз ету үшін компаниялар сыныптарды кішігірім топтарға бөле алады немесе керісінше оларды үлкен санаттарға біріктіре алады: фирмалық атаулар; титулдық деректер және жарияланған атаулар; компьютерлік бағдарламалық жасақтама и др. [12].

Активті материалдық емес актив ретінде тану үшін келесі сипаттамалар жатады: қолма-қол ақшасыз, физикалық формасы жоқ; анықталатын; компания бақылайды; болашақта экономикалық пайда ағыны болуы мүмкін; құнын сенімді түрде бағалауға болады; қызмет ету мерзімі бір жылдан асады. Баланстағы материалдық емес активті тану үшін осы алты тармақтың барлығының орындалуын тексеру қажет.

Стандарттың 7-параграфына сәйкес ҚЕХС-та 16 актив ретінде танылады, егер келесі шарттар қанағаттандырылса: активті пайдаланудан экономикалық пайда алынады деп күтілуде; бастапқы құн дәл бағалануы мүмкін. ХҚЕС 16 стандартының 15-параграфына сәйкес бастапқы бағалау мыналарды қамтиды: баждар мен салықтарды ескере отырып, бірақ сауда жеңілдіктері мен жеңілдіктерді алып тастағанда активті сатып алу бағасы; пайдалануға жарамды күйге жеткізу және жеткізу шығындары; егер ұйым өзіне осындай міндет алса, ОЖ объектісін бөлшектеуге және оның астындағы учаскені қалпына келтіруге арналған шығыстарды бастапқы есептік бағалау.

Активті материалдық емес актив ретінде тану үшін келесі сипаттамалар жатады: қолма-қол ақшасыз, физикалық формасы жоқ; анықталатын; компания бақылайды; болашақта экономикалық пайда ағыны болуы мүмкін; құнын сенімді

түрде бағалауға болады; қызмет ету мерзімі бір жылдан асады. Баланстағы материалдық емес активті тану үшін осы алты тармақтың барлығының орындалуын тексеру қажет. Нысанды ХҚЕС 38 және ХҚЕС 16 бойынша МЕА және НҚ ретінде тану шарттарын салыстырайық (2-сурет).

Сурет 2. Объектіні МЕА және НҚ ретінде тану шарттары

Ескерту: автор [10,12] дереккөз негізінде құрастырған

Стандарттың 7-параграфына сәйкес ХҚЕС-та 16 актив ретінде танылады, егер келесі шарттар қанағаттандырылса: активті пайдаланудан экономикалық пайда алынады деп күтілуде; бастапқы құн дәл бағалануы мүмкін. ХҚЕС 16

стандартының 15-параграфына сәйкес бастапқы бағалау мыналарды қамтиды: баждар мен салықтарды ескере отырып, бірақ сауда жеңілдіктері мен жеңілдіктерді алып тастағанда активті сатып алу бағасы; пайдалануға жарамды күйге жеткізу және жеткізу шығындары; егер ұйым өзіне осындай міндет алса, ОЖ объектісін бөлшектеуге және оның астындағы учаскені қалпына келтіруге арналған шығыстарды бастапқы есептік бағалау. 2 суретте екі стандарттар негізінде бухгалтерлік есепте активтерді тану критерийлері салыстырылады: МСФО 38 (нематериальдық активтер) және МСФО 16 (негізгі құралдар), сондай-ақ бухгалтерлік есептегі жалпы терминдер ұқсас негізгі тану критерийлеріне ие, олар болашақ экономикалық пайда, активтерге бақылау, олардың құнын бағалаудың сенімділігі және деректердің дәлдігі. Негізгі айырмашылық материалдық және материалдық емес активтердің қасиеттерінде жатыр.

Тіркелген активтер (ТА) – бұл негізгі құралдар, нематериальдық және биологиялық активтер, олар КМКПТ талаптарына және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ұйымның бухгалтерлік есепке алынған кезінде ескеріледі және табыс алу мақсатында қызметте пайдалану үшін арналған. 3-суретте жоспар бойынша бекітілген шоттар көрсетілген (3-сурет).

2410	"НҚ"	2710	"Гудвилл"
2420	"НҚ амортизациясы"	2720	"Гудвиллдің құнсыздануы"
2430	"НҚ құнсыздануынан болған шығын"	2730	"Өзге де материалдық емес активтер"
2510	"Өсімдіктер"	2740	"Басқа материалдық емес активтердің амортизациясы"
2520	"Жануарлар"	2750	"Басқа материалдық емес активтердің құнсыздануынан болған шығын"
2610	"Барлау және бағалау активтері"	2630	"Барлау және бағалау активтерінің құнсыздануынан болған залал"
2620	"Барлау және бағалау активтерінің амортизациясы"		

Сурет 3. Шоттар жоспары

Ескерту: автор [13] дереккөз негізінде құрастырған

Салықтық мақсаттар үшін негізгі құралдардың түсуі мен шығуын тану олардың сатып алынған кезде есепке алынуын, сондай-ақ амортизация,

құнсыздану немесе сатуға арналған активтер санатына ауысу нәтижесінде есептен шығарылуын білдіреді. [14].

Тіркелген мүліктің құны салық кезеңінің соңындағы құн балансы үшін Қазақстан Республикасы Салық кодексінің 120-бабының 2-тармағында көрсетілген лимиттерден аспаған жағдайда салықтық есепке алу саясатымен белгіленген амортизациялық аударымдар есебінен есептен шығарылатынын атап өткен жөн. Салықтық мақсаттар үшін тіркелген мүлікті өткізу оның танылуын тоқтату, жалға беру, сатуға арналған активтерге ауыстыру немесе жалдауды тоқтату сияқты жағдайларды қамтиды, егер актив енді тіркелген мүлік критерийлеріне сәйкес келмесе. Кіші топтың (немесе топтың) құндық балансы лизинг шартын аяқтағаннан кейін шығарылған немесе берілген активтердің баланстық құнына дейін азаяды, бұл ЕО талаптарына және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп туралы заңнамасына сәйкес жүргізіледі. Бұл ретте амортизациялық аударымдарды есептеу салық заңнамасымен реттеледі және шегерімге жатқызу үшін негіз болып табылады.

ҰМА Экономикалық қызмет процесіне бірнеше рет қатысатын және пайдаланылған құнды өнімге бөліктерге бөлетін мүліктік құндылықтар жиынтығымен сипатталады. Тақырыптың өзектілігі мынада: ҰМА оларды басқа экономикалық элементтер мен факторлардан ажырататын маңызды қасиетке ие: олар ұйымның өндірістік мүмкіндіктерін едәуір арттырады. Бағалау ұзақ мерзімді активтерді басқару элементтерінің бірі ретінде әрекет етеді.

ҰМА ағымдағы активтерден ерекшеленеді, өйткені олар оның бөлігі емес, операциялық циклды қолдайды. Сондай-ақ олардан ағымдағы активтерге қарағанда ұзақ мерзім ішінде пайда алынады деп күтілуде. Ағымдағы активтер осы кезеңдердің қайсысы ұзағырақ екеніне байланысты бір жыл немесе операциялық цикл ішінде сатылады деп күтілуде. ҰМА осы кезеңнен ұзағырақ қызмет етеді деп болжануда.

ҰМА бағалау түрлері және оларды нормативтік реттеу 4-суретте келтірілген.

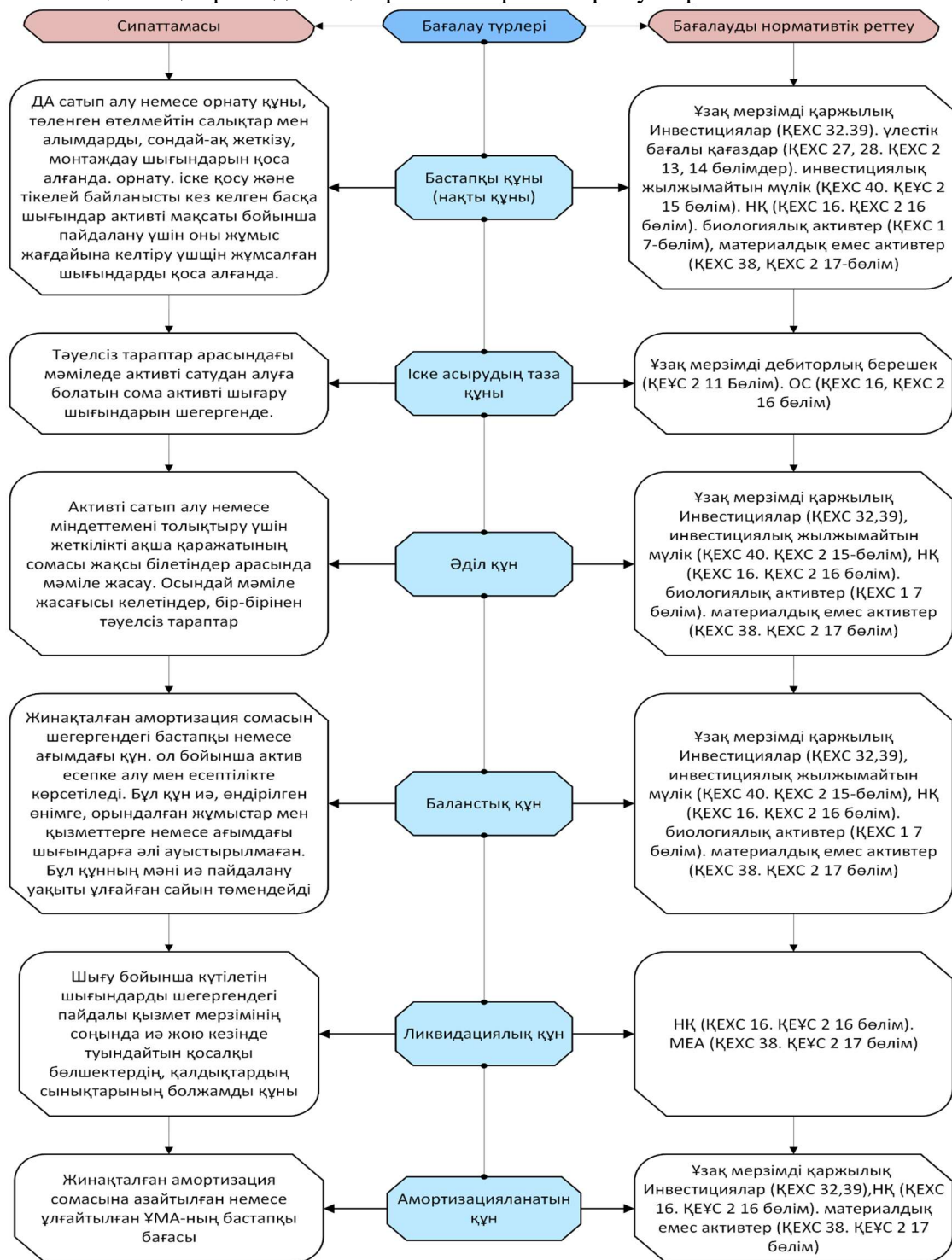
Жоғарыда айтылғандардан ұзақ мерзімді активтерді тиімді басқару процесінде ұзақ мерзімді активтерді бағалау бойынша сенімді көрсеткіштердің маңызы зор [18]. ҰМА бағалау ұйым активтерді басқарудың ең тиімді құралы болып табылады ұйымдастыру және активтерді басқару саясатын оңтайландыру, ағымдағы қызметтің тұрақтылығын қамтамасыз ету, инвестициялық тартымдылықты арттыру сияқты мәселелерді шешуге көмектеседі, бұл дұрыс түсіндірілгенде компанияның бәсекеге қабілеттілігінің артуына әкеледі [19].

Тіркелген активтерді есепке алу проблемалары-бұл өзекті тақырып, әсіресе экономика мен бухгалтерлік есеп стандарттары дами беретін Қазақстанда. Тіркелген активтерді есепке алудың негізгі проблемаларына мыналар жатады:

1. Халықаралық стандарттарға толық сәйкес келмеу: ХҚЕС енгізілгеніне қарамастан, кейбір кәсіпорындар әлі де ескірген есепке алу әдістерін қолданады. ҚЕХС талаптары бойынша жасалмаған қаржылық есеп ұйымның беделіне теріс әсер етуі, оның халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетуі және инвестицияларды тартуды қиындатуы мүмкін.

2. Активтерді жете бағаламау және қайта бағалау: тіркелген активтердің әділ құнын дәл анықтау мәселесі жиі кездеседі. Бағаланбау немесе қайта бағалау

қаржылық есептіліктің бұрмалануына әкелуі мүмкін, бұл өтімділік, кірістілік және инвестициялық тартымдылық көрсеткіштеріне әсер етуі мүмкін.

Сурет 4. ҰМА түрлері бойынша бағалауды нормативтік реттеу

Ескерту: автор [15,16,17] дереккөз негізінде құрастырған

3. Амортизация: амортизацияның оңтайлы әдісін таңдауда қиындықтар бар. Дұрыс емес таңдау қаржылық көрсеткіштердің бұрмалануына әкелуі мүмкін, өйткені амортизациялық аударымдар салық базасына және компанияның таза пайдасына әсер етеді.

4. Білікті кадрлардың жетіспеушілігі: тіркелген активтерді есепке алу бухгалтерлердің жоғары біліктілігін талап етеді, бірақ кадр тапшылығы бухгалтерлік есепте, әсіресе шағын және орта бизнес кәсіпорындарында қателіктер мен дәлсіздіктерге әкеледі.

5. Есепке алудың ашықтығының болмауы: автоматтандырылған есепке алу жүйелерінің болмауы, ішкі операцияларды әлсіз бақылау және интеграцияланған ақпараттық жүйелердің болмауы тәуекелдерді арттырады және деректердің жоғалуына немесе бұрмалануына ықпал етеді.

6. Заңнамадағы өзгерістер: салық және бухгалтерлік заңнамадағы жиі өзгерістер бухгалтерлердің жұмысын қиындатады, өйткені жаңа ережелерге сәйкес есеп саясаты мен процедураларын үнемі бейімдеу қажет.

Бұл проблемалар кәсіпорындардан да, мемлекеттік органдардан да назар аударуды, сондай-ақ нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру мен кадрлар даярлауды қоса алғанда, оларды шешу жөніндегі стратегияларды әзірлеуді талап етеді.

Нәтижелерді талқылау

Алынған нәтижелер Қазақстанда тіркелген активтерді бухгалтерлік және салықтық есепке алу жүйесін одан әрі жетілдіру қажеттігін растайды. ҚЕХС енгізу қаржылық есептіліктің сапасын едәуір жақсартқанымен, салық есебіне, активтерді бағалауға және олардың құнсыздануына байланысты күрделі проблемалар сақталуда. Бухгалтерлік есеп пен салықтық есеп арасындағы айырмашылықтар әкімшілік жүктемені арттырады және компаниялар үшін қиындықтар туғызады, бұл осы жүйелердің тығыз интеграциясын және бухгалтерлік есеп әдістерін біріктіруді талап етеді.

Сонымен қатар, тіркелген активтерді есепке алуды автоматтандыру деректердің ашықтығы мен дәлдігін жақсарту жолындағы маңызды қадам болуы мүмкін. Инфляция мен валюталық ауытқулар жағдайында активтерді қайта бағалау компаниялардың қаржылық есептілігінде бұрмалануды болдырмау үшін жүйелі тәсілді қажет етеді.

Бухгалтерлік есеп пен салық есебін жүргізу тәсілдеріндегі айырмашылықтар компанияларға әкімшілік жүктемені арттырады және халықаралық стандарттарды сақтауды қиындатады және қайта бағалау мәселелері, автоматтандыру деңгейінің жеткіліксіздігі және білікті кадрлардың жетіспеушілігі бухгалтерлік есептің асқынуына, қаржылық көрсеткіштердің бұрмалануына және салық жүктемесінің артуына әкеледі.

Зерттеудің негізгі тұжырымдарын келесідей тұжырымдауға болады:

Бухгалтерлік есеп әдістеріндегі айырмашылықтар. Тіркелген активтерді есепке алу мен салықтық есепке алу арасындағы бар айырмашылықтар бухгалтерлік процестерді біріздендіруді талап ететін кәсіпорындарға қосымша әкімшілік жүктеме тудырады. Салық заңнамасында бухгалтерлік есеп нормаларымен салыстырылатын амортизацияның икемді әдістері қарастырылуы керек.

Активтерді бағалау және құнсыздану мәселелері. Тиімсіз бағалау және активтердің құнсыздануына тест жүргізбеу компаниялардың қаржылық есептілігін бұрмалауы мүмкін, бұл әсіресе тұрақсыз экономикалық жағдай мен инфляция жағдайында маңызды. Бұл инвестициялық шешімдер қабылдауға және компаниялардың инвесторлар үшін тартымдылығына әсер етуі мүмкін.

Автоматтандырудың төмен деңгейі. Тіркелген активтерді есепке алуды автоматтандырудың болмауы қателер ықтималдығының жоғарылауына және түгендеу процесінің күрделенуіне әкеледі. Автоматтандыру бухгалтерлік есептің тиімділігі мен дәлдігін едәуір жақсартып алады, сонымен қатар активтердің күйін бақылауды жақсартады.

Мамандарды даярлау қажеттілігі. Тіркелген активтерді есепке алу бухгалтерлер мен бағалаушылардың жоғары біліктілігін талап етеді, әсіресе құнсыздану сынақтарын жүргізу, қайта бағалау және амортизация әдістерін дұрыс тандау бөлігінде.

Қорытынды

ФА есебін зерттеу мамандардың біліктілігін арттыру және есепке алу процестерін автоматтандыру қажеттілігін, ҚЕХС сәйкес жасалған есептіліктің дұрыстығын, сондай-ақ:

Тіркелген активтерді есепке алу мәселелері өзекті болып қала береді және ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені олар қаржылық көрсеткіштерге, басқару шешімдеріне және инвестициялық тартымдылыққа әсер етеді. Бухгалтерлік есептің дәлдігін жақсарту және активтерді бағалау мен амортизациялаудың тиімді әдістерін енгізу маңызды.

Халықаралық стандарттарға сәйкестік қажеттілігі – қазақстандық компаниялардың алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі. Есепті ХҚЕС-пен толық сәйкестікке келтіру инвесторлар тарапынан сенім деңгейін арттыруға және халықаралық қаржы нарықтарына қолжетімділікті жақсартуға мүмкіндік береді.

Бухгалтерлік персоналдың біліктілігі бухгалтерлік есеп сапасына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Бухгалтерлік есептің дәлдігін арттыру үшін бухгалтерлерді, әсіресе шағын және орта бизнес кәсіпорындарында оқыту және біліктілігін арттыру бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

Автоматтандырудың рөлі маңызды екені де даусыз: есепке алудың заманауи ақпараттық жүйелерін енгізу қателіктер қаупін азайтуға және активтерді қайта бағалау процесін жеңілдетуге көмектеседі, әсіресе салық заңнамасы мен нормативтік талаптардағы тұрақты өзгерістер жағдайында.

Ұсыныстар есепке алуды жақсарту бойынша тіркелген активтерді бағалау мен есепке алудың нақты және егжей-тегжейлі әдістемелерін әзірлеуді, Кадрлық

бағдарламаларды қолдауды және тәуекелдерді едәуір төмендетуге және есептілік сапасын арттыруға мүмкіндік беретін заманауи есепке алу технологияларын енгізуді қамтиды.

Қорытындылай келе, тіркелген активтерді есепке алуды жақсарту бизнестің де, мемлекеттің де қатысуын талап ететін кешенді міндет ретінде қарастырылуы керек. Халықаралық стандарттар мен озық тәжірибеге негізделген ұсынымдарды енгізу неғұрлым ашық және шынайы есепке алу жүйесін құруға мүмкіндік береді, бұл, сайып келгенде, Қазақстан экономикасының тұрақты дамуына және оның әлемдік нарықтағы кәсіпорындарына деген сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 31 января 2013 года № 50 «Об утверждении Национального стандарта финансовой отчетности» (с изменениями по состоянию на 22.10.2021 г.) [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://online.zakon.kz/> (қаралған күні: 13.08.2025).
2. Нуржанова Ж. Фиксированные активы: выбытие // Файл бухгалтера. – 2021. – 13 октября. – № 10. – С. 81–85.
3. Калдаярова А. С. Фиксированные активы: особенности налогового учета // Файл бухгалтера. – 2022. – 10 августа. – № 18. – С. 19–25.
4. Абрамова П. Что такое фиксированные активы и группы фиксированных активов. Как вести их налоговый учет [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://buh.mcfr.kz/article/588-fiksirovannyye-aktivy> (қаралған күні: 13.08.2025).
5. Светлакова А. А. Налоговый учет фиксированных активов // Бухгалтер и право. – 2022. – № 11. – С. 12–18.
6. Серикбаева Н. Как вести учет фиксированных активов [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://glavbuh.mcfr.kz/?btx=7801408&utm_campaign=red_block_content_vrezka_button&utm_content=art&utm_medium=refer&utm_source=buh.mcfr.kz&utm_term=588#/document/16/201350/dfas6tkm3s/ (қаралған күні: 13.08.2025).
7. Cui C., Harrison J., Ng F., Xie X. Data envelopment analysis and accounting measures // Annals of Operations Research. – 2025. – P. 1–24. – DOI: 10.1007/s10479-025-06533-8.
8. Vitkova E., Korytarova J., Kocourkova G. The Impact of Estimated Depreciation of Infrastructure Assets on Sales Profitability // Water. – 2025. – Vol. 17, No 3. – Art. 393. – DOI: 10.3390/w17030393.
9. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2025 г.) [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637 (қаралған күні: 13.08.2025).
10. ҚЕХС (IAS) 16 «Основные средства» [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/> (қаралған күні: 13.08.2025).

11. Калденбергер А. Учет фиксированных активов [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/uchet-fiksirovannykh-aktivov-9980/?login=yes&CODE=uchet-fiksirovannykh-aktivov-9980&s=> (қаралған күні: 13.08.2025).
12. МСФО (IAS) 38 «Нематериальные активы» [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards> (қаралған күні: 13.08.2025).
13. Нурпеисова А. А. Как определяется группа фиксированных активов в налоговом учете? // Бухучет на практике. – 2022. – № 12. – С. 41–48.
14. Абдульдинова А. С., Косячная И. В. Как вести налоговый учет фиксированных активов [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: <https://glavbuh.mcfr.kz/#/document/16/220507/dfasxev152/?of=copy-bdccc8765c> (қаралған күні: 13.08.2025).
15. Материалдық емес активтерді есепке алу [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/glava-5-uchet-nematerialnykh-aktivov/?sphrase_id=297417 (қаралған күні: 13.08.2025).
16. Негізгі құралдарды есепке алу [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/uchet-osnovnykh-sredstv/?sphrase_id=297417 (қаралған күні: 13.08.2025).
17. Джумаева Г. А. Совершенствование учета долгосрочных активов на основе международных стандартов бухгалтерского учета // Экономика и социум. – 2023. – № 5-2 (108). – С. 665–669.
18. Андрианова Ю. В. Особенности классификации и оценки стоимости фиксированных материальных активов в соответствии с МСФО // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2021. – № 4. – С. 197–199.
19. Нургалиева Р. Н., Верига Ю. А., Коба Е. В. О применении в учете МСФО (IFRS) 5 «Долгосрочные активы, предназначенные для продажи, и прекращенная деятельность» // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 2. – С. 26–37. – DOI: 10.46914/1562-2959-2023-1-2-26-37.

Information about the authors

***Manshuk Dosmanbetova** – PhD, Caspian University, Almaty, Kazakhstan. Email: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Авторлар туралы мәліметтер

***Досманбетова М.С.** – PhD, Каспий университеті, Алматы, Қазақстан. Email: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

Сведения об авторах

***Досманбетова М.С.** – PhD, Каспийский университет, Алматы, Казахстан. Email: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>